

Rudolf A bel: Spionen på Godlia

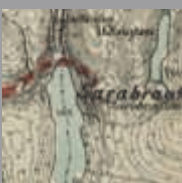
Bolighøyusets vekst og fall

Le Corbusiers boligvisjoner og praksis

På tur langs Flyktningeruta—del 2

Grenselosmuseet i Eidskog

Da det skulle bli trikkestopp på Sarabråten

Driftige planer i trikkens barn-
dom

Fjeldhus haveby—en del av Bryn vel

Et samarbeid som ikke alltid
gikk like knirkefritt

Tidlig industrihistorie på Bryn

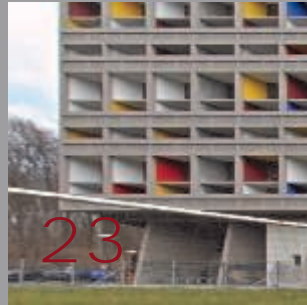
Fyrstikkfabrikken hadde flere
hundre ansatte

Å bo på husmannsplassen Skrabben

Fra husmannsplass til bolig-
blokk

Innhold

Rundt vannet nr 11

- 03 Mesterspionen fra Damfaret
- 09 Fyrstikkindustri på Bryn
- 13 Sarabråtens venner
- 14 **Dugnad på Sarabråten**
- 15 Kunst i Østensjø bydel
- 17 Å bo på plassen Skrabben
- 19 Fjeldhus Haveby og Bryn vel
- 22 Forstadsbane til Sarabråten
- 23 Bolighøyhusets vekst og fall
- 27 Munchmuseum på Nordre Skøyen?
- 28 Langs flyktningeruta—del 2
- 30 Bokanmeldelse: Boligvisjoner

Bilder: Østensjø lokalhistoriske bilder (om ikke annet nevnt)
Fotnoter og referanser side 31

Nytt nummer!

Her er årets nummer av Rundt vannet. Vi har hatt det gøy under arbeidet, og vi håper at du blir fornøyd.

Østensjø historielag baserer seg på dugnadsskriving for å kunne gi ut dette bladet. Vi vil ikke at det skal koste en formue å være med hos oss. Når vi er så heldige å ha en redaktør som leverer bladet klart til trykking er det enkelt å få økonomien til å gå i balanse.

Et forhold ved skriving av lokalhistorie vi i styret stadig kommer tilbake til i diskusjoner oss i mellom er detaljer. Vi leter opp kilder og trekker fram interessante «saker» vi synes fortjener å trekkes fram. Vi prøver å basere oss på primærkilder. Når ikke det er mulig, forsøker vi å sjekke kildene som best vi kan. Vi mener vi har et ansvar her. Det viser seg at hvis først en feil detalj kommer på trykk så plukkes den fort opp av andre. Da kan en feil så å si leve sitt eget liv ganske så lenge. Selv om vi er amatører, forsøker vi å unngå å formidle feil.

På vegne av Østensjø historielag sier jeg takk til dem som har bidratt til nr 11 av Rundt vannet:

Redaktør: Bjørn Lilleeng

Leif-Dan Birkemoe

Petter Jansen

Knut Helge Midtbø

Thor Erik Nordeng

Roger Pihl

Jon Guttu

Knut Helge Midtbø

Leder for Østensjø historielag

«Han ledet på 1940- og 1950-tallet en spionring som stjal atomhemmeligheter i USA. I 1957 ble han arrestert av FBI og dømt til 30 års fengsel. Rudolf Abel ble utvekslet med den amerikanske spionflygeren Francis Gary Powers i 1962.»

Mesterspionen fra Damfaret

Tekst: Leif-Dan Birkemoe

I Rundt Vannet nr. 9 2009 fortalte vi om William Fisher som kom til Damfaret 18A som spion¹ for Sovjetunionen i 1932. Dette fanget NRK opp, og i mars 2013 ble det sendt et program på TV om mesterspionen fra Damfaret. Det var særlig de lokale og originale beskrivelsene vi hadde tilgang til som vekket NRKs oppmerksomhet. Ikke minst var det Frode Jacobsen og hans bror Knut som vi må tillegge mye av æren for å ha gravet fram de unike kilder om hva naboer kunne fortelle og hva de selv husket.

Familien Fisher fotografert på Godlia i 1932. Evelyn, Elena og William. Foto: Utlånt av Frode Jacobsen

Fra spion på Godlia til helt av Sovjetunionen

William Fisher bygget opp Sovjetunionens spionnett i Norge fra 1931 til 1935. Han brukte flere dekknavn – Rudolf Abel er det mest kjente fra en senere periode.

Han ledet på 1940- og 1950-tallet en spionring som stjal atomhemmeligheter i USA og ble arrestert av FBI i 1957 og dømt til 30 års fengsel. Rudolf Abel, som han het ved arrestasjonen i 1957, ble utvekslet med den amerikanske spionflygeren Francis Gary Powers i 1962. Powers ble

skutt ned over Sovjet i et U2 fly i 1960 på vei til Bodø flyplass. William Fisher døde av lungekreft i 1971, og fikk heltebegravelse som en av Sovjetunionens høyest dekorerte spioner.

Naboer i Damfaret

Frode Jacobsen og hans fire år eldre bror Knut bodde på 1930-tallet i Damfaret 14B. Da spionsaken ble kjent samlet de en del opplysninger fra Godlia og Damfaret om Fisher-familiens opphold i Norge fra slutten av 1931 til januar 1935. Gunhild og Frants Mohr i Damfaret 18B var nærmeste naboer til Fishers i 18A, og var derfor godt kjente med mye omgang. Paret hadde barna Per og Nina, omtrent jevngamle med Frode og Knut.

Oppholdet for Fisher-familien i Damfaret 18A varte i ett års tid. Resten av tiden bodde familien Fisher i en villa på Bygdøy, men opprettholdt forbindelsen med familien Mohr. De fleste opplysninger vi har om Fisher-familien fra Godlia-tiden er Gunhild Mohrs nedtegnelser.

Evelyn danser. Ca 1932

Hvem var William Fisher?

William Fisher var ingeniør og radioekspert. Han var født i England og bodde i Newcastle til han fylte 19 år. Men han hadde russiske foreldre og en far som var overbevist kommunist. I 1922 tok faren med seg familien tilbake til Sovjetunionen som var opprettet etter revolusjonen. Der får OGPU – senere KGB – tak i den unge engelsktalende William. I mai 1927 ble William August Fisher – eller Viljam Genrikhovitsj Fisher som ble hans nye russiske navn – spion for Sovjetunionen.

William² og Elena giftet seg og mens William lærte spionfaget, ble datteren Evelyn født i Moskva i 1929. I 1931 var William Fisher klar for sitt første utenlandsoppdrag.

« Legale » og « illegale » spioner

William Fisher var en av de første av en ny type spioner som Sovjetunionen skulle prøve ut – de såkalte ”illegale”. Godlia og Norge var forsøksfeltet.

De siste par årene hadde nemlig sovjetiske spioner blitt arrestert i stort antall over hele Europa. De fleste av dem hadde vært tilknyttet ambassadene – som såkalt ”legale” spioner. Nå tvang krisen fram nye metoder.

Spesialtrente spioner skulle sendes til fremmede land uten å ha noen synlig forbindelse til Sovjetunionen. Der skulle de skaffe seg vanlig bolig og jobb, og leve et liv som en vanlig borger, mens de samtidig utførte sin hemmelige jobb.

Så tok William med seg familien og flyttelasset på nattoget vestover til Norge. Hans hemmelige identitet var spion med dekknavnet FRANK.

Kona Elena var utdannet ballettdanserinne og harpespiller.

Løgn og sannhet

Familien Fisher tok inn på et pensjonat i Parkveien, like bak slottet. Kort etter skaffet Aker kommune familien bolig i Damfaret 18A. I hagen reiste William Fisher en høy radiomast. Han fortalte naboene at han var radioingeniør, og at han var selger av radioutstyr.

Familien Fisher omga seg med både løgn og sannhet om sin forklaring på hvorfor de var i Norge. Elena fortalte at hun var russisk, men måtte flykte fra Sovjet fordi hun giftet seg med en utlending, engelskmannen William

Familien bodde i Damfaret 18A. Foto: Leif-Dan Birkemoe 2013

Fisher, som snakket Newcastle-dialekt.

Radioutstyr i hus og hage

Gunhild Mohr i nr. 18B – skrev ned sine erindringer om den mystiske mannen i nummer 18A:

«I annen etasje hadde han innrettet et arbeidsrom hvor det var fullt av verktøy, radiodeler, radiomottaker og – sender, morsenøkler og annet. En lang antenne førte fra taket til en 15-20 m lang mast i enden av haven. Her satt Fisher og arbeidet fortrinnsvis om natten. Da hamret det, klirret og tikket der inne. Men han la ikke skjul på sin virksomhet. Besøkende fikk lov til å titte inn også i dette rommet».

Godt med penger

Ekteparet Fisher hadde tilsynelatende godt med penger. Blant annet leide de hushjelp.

»Familien Fisher levde godt. De hadde en levestandard som lå godt over det som var gjengs på Godlia. Av og til virket det som ren ødsling når fru Fisher tok knuste egg og kastet dem i vasken.

Fru Fisher gjorde for så vidt ikke så forferdelig mye på kjøkkenet. Det virket som om hun ikke var vant til det. Dreide det seg om retter som krevde innsikt, gikk hun til naboene og ba om hjelp.

Dessuten hadde hun hushjelp. Det var kanskje heller ikke alltid så lett å være hushjelp hos utlendinger med andre skikker og vaner. Men inntrykket var ellers at de skjemte Evelyn dyktig bort. I sin lekekrok i annen etasje hadde hun et utall av all slags leker. Hun fikk de lekreste klær, kjoler og kåper», skrev Gunhild Mohr.

Språkbarriere – Evelyn var tolk

Den livlige datteren Evelyn var to år da de kom til Damfaret. Hun lærte seg norsk på rekordtid og var tolk for mor og far.

«Hun snakket snart norsk like godt som russisk og engelsk. Hun gikk til naboene og fortalte hva foreldrene snakket om på russisk for så å bringe videre til foreldrene på russisk hva naboene snakket om på norsk», skrev Gunhild Mohr.

Folkesnakk, mistenksomhet og utvisning

På Godlia begynte folkesnakket. Hvordan kunne Fisher ha så mye penger når han knapt jobbet?

Etter hvert blir forsvaret og politiet mistenksomme. NRK har funnet et håndskrevet notat fra Generalstabens etterretningskontor der de slår alarm.

»Han er utdannet som elektriker, men har i Norge ikke hatt noget å gjøre. Imidlertid synes det som han har rikelig med pengemidler. Hans virksomhet bør nærmere undersøkes av politiet», står det.

Likevel gikk det nesten to år til før politiet tok affære. Høsten 1934 fikk Fisher beskjed om at familien ikke fikk forlengt oppholdstillatelsen.

Den 15. januar 1935 forlot familien Fisher Norge, med tog fra Østbanestasjonen. På perrongen sto venner og naboer og vinket farvel.

Familien Fisher hadde lovet å skrive – men ingen hørte noensinne mer fra dem.

I 22 år fram til 1957 var det stille om William Fisher, men da han dukket opp igjen som Rudolf Abel vekket

Rudolf Abel i håndjern i 1957. Dømt til 30 års fengsel i USA for spionasje

han oppsikt over hele verden på øverste politiske plan.

Heltebegravelse

William Fisher alias Rudolf Abel døde i 1971 og fikk en heltebegravelse som spionen som stjal atombombens hemmeligheter fra USA på 1940- og 50-tallet.

Rudolf Abels kone og datter måtte kjempe en seig kamp mot sovjet-byråkratiet for å få lov til å bruke hans egentlige navn på gravsteinen. Rudolf Abel var bare et dekknavn – et dekknavn myndighetene tviholdt på fordi det hadde fått legendestatus i spionverdenen.

Men familien fikk det som de ville, på gravsteinen står det at hans egentlige navn var William Fisher.

Blant dem som leste navnet var en britisk journalist som dekket begravelsen. Reportasjen hans fikk alarmklokke til å ringe hos overvåkingspolitiet i Oslo.

Hvem fulgte opp Fishers spionvirksomhet?

NRK beretter videre:

En skisse Rudolf Abel tegnet mens han satt fengslet. Den ble beslaglagt av FBI fordi de trodde at han hadde lagt inn koder som kun Moskva kunne forstå!

”I kjelleren på politibovedkvarteret på Victoria terrasse fant man et gammelt registerkort som viste at Fisher 40 år tidligere hadde bodd på Godlia.”

Funnet ga støtet til en stor etterforskning. Hvor mange agenter hadde Fisher klart å verve mens han bodde i Oslo? Var noen av dem i virksomhet ennå?

Ny tid - nye kilder

Etter at Sovjetunionen ble oppløst i 1991 startet en ny tid med større åpenhet. Arkiver ble etter hvert åpnet både i Russland, USA og Norge.

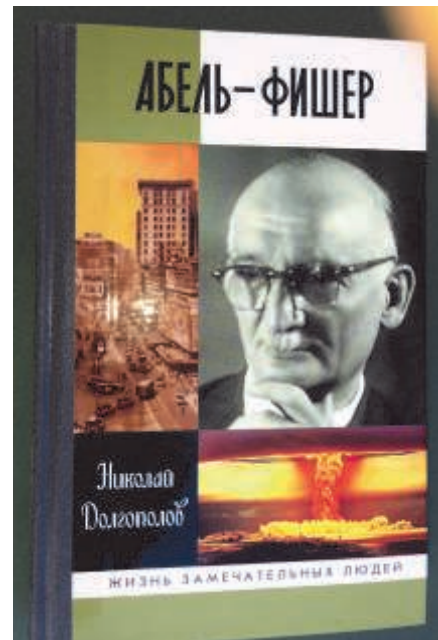
I 2011 kom det ut en bok med tittelen «*Abel-Fisher*», skrevet av journalisten Nikolai Dulgoplov som intervjuet Evelyn året før hun døde i Moskva i 2007, 78 år gammel. Det er ikke mange faktiske opplysninger som kommer frem, men det sier mye om hvordan William Fisher holdt alt for seg selv. Evelyn forsto at det var noe spesielt med det faren drev med, men han fortalte aldri noe. Verken til sin kone eller datter. I alle fall har ikke Evelyn fortalt noe konkret og direkte som fremkommer i boka.

Brev fra Godlia til Moskva

I boken er det tatt med utdrag av brev som William og Elena skrev hjem til slekt i Moskva. Ingen navn på naboer er nevnt, ingen klare stedsnavn, ingen arbeidsoppdrag annet enn at William har problemer med å få seg jobb. Gode og hyggelige naboer nevnes flere ganger, noe som åpenbart betydde mye for familiens trivsel. Det ser ut at det inntrykket var gjensidig når Gunhild Mohr kan skrive:

Glienicke Brücke mellom Øst- og Vestberlin. Stedet hvor Rudolf Abel og Francis Gary Powers ble utvekslet

Boken «Abel-Fisher» av Nikolai Dolgoplov, som kom ut i Moskva i 2011 har som forside bilde av mannen med et dekknavn myndighetene tviholdt på fordi det hadde fått legendestatus i spionverdenen. Illustrasjonen skjuler heller ikke at det var i USA det meste skjedde og at atomhemmeligheter sto sentralt. Dette er beretningen om livet til et bemerkelsesverdig menneske.

«Herr og fru Fisher var usedvanlig sjarmerende og omgjengelige. De fant snart sin plass i miljøet på Godlia som på den tiden var ungt og drivende.» Det er nesten påfallende hvor raskt Fisher-familien etablerte seg i nærmiljøet. Trolig en del av strategien for en «illegal» agent.

Naboer får god omtale som hyggelige og hjelpsomme. I juni 1932 skriver Elena til sine svigerforeldre:

«... nå har vi svært gode, enkle, hjertelige venner, som hjelper oss med mye. Og dessuten har jeg og min mann lagt ned mye krefter i hagearbeid – vi har plantet blomster, hekk, jordbær osv. For ikke så lenge siden fant vi et pinnsvin, det ble døpt "Tjutja", og det har nå blitt boende hos oss...»

«Åse Fiskerpike»

I et brev fra Elena til sin mor i januar 1932 kan vi ane at det er oppføringen «Åse Fiskerpike» av Godlia Amatørteater og ballettundervisningen på Østensjø skole som er under forberedelse:

«... Jeg ble spurt om å lære 6 jentunger en eller annen dans til en veldedighetskveld, og jeg takket ja med glede. Og nå er jeg blitt rådet til rett og slett å starte en liten ballettskole. Jeg er svært fornøyd, barna knytter seg til meg og selv om jeg ikke kan språket, forstår de meg utmerket.

Evelina deltar også i dansen, hun liker alt svært godt. Hun har

overraskende godt gehør og minne. Jeg er svært glad for at jeg og min mann har funnet 2 familier som vi kan være mer naturlige hos...»

Gunhild Mohr har begeistret skrevet om fru Fishers deltakelse i oppføringen av «Åse Fiskerpike» på Østensjø skole:

«Og amatørteateret fikk plutselig koreografiske innslag. Her fikk Elena Fisher utløp for sine anlegg. Hun fant egnede unge piker som hun lærte opp i dans. Da Godlia Amatørteater i 1932 oppførte "Åse Fiskerpike" i gymnastikksalen på Østensjø skole, var tilskuerne aldeles henrykket over den skjønne ballett. Ingen ting å undres over at familien Fisher hadde sikret sin plass i det lokale miljø.»

I lokalavisen «Aker Vel» datert fredag 12. februar 1932 finner vi en kritikk av forestillingen:

«Det var en svær oppgave Golia Amatørtater hadde påtatt seg ved å oppføre Margrethe Munthes eventyrkomedie «Aase Fiskerpike». Litt ned i avisparten finner vi denne omtalen: «En innlagt ballet, innstudert av fru Fisher, gjorde voldsom lykke. De 7 småpiker i sine vakre kostymer i den flotte belysning var virkelig et syn for øye.»

Når fru Fisher nevner 6 jentunger, mens det er 7 i avisomtalen er det helt korrekt, for da er datteren Evelyn med i dansen!

Lysmesteren H.Chr. Wethal fikk «all ære av sitt arbeid»

Året før Sovjetunionen gikk i oppløsning fikk Rudolf Ivanovich (R.N.) Abel 1903-1971, den store ære å få sitt portrett på et frimerke med verdien 5 kopek. Over hans portrett står det: Sovjetisk etterretningsagent

med belysningen som var meget virkningsfull, skriver avisen videre. William Fisher er ikke nevnt, men det er god grunn til å tro at han bidro vesentlig til lymesterens suksess om vi skal tro Gunhild Mohr: «Amatørfeststillinger i uegnede lokaler stilte store krav til det elektriske opplegg. Men Fisher mestret oppgavene med glans. Det ble lyseffekter nesten som på et ordentlig teater.»

I samme brev forteller Elena sin mor at «det er umulig for mannen min å finne seg jobb her, og han prøver å åpne forretning... Det blir vel ikke noe ut av det».

Kulturelle likheter og ulikheter

Sommeren 1932 skriver William Fisher: «... Det nærmer seg St. Hans, og stedets folk gjør i stand til festligheter. Det blir uendelig interessant med alskens folkedans, foxtrot og kaffe. Man morer seg i det hele tatt på samme måte som russere her – man både spiller trekkspill, og drikker bare kaffe i stedet for te...».

William Fisher skriver til slekt i Moskva om gaver og gjester:

«... Den eneste triste omstendighet er julegaver og gjester – for oss blir dette nå helt malplassert, men slik er det... Det er allerede mange samtaler med "hva skal De gi til den og den? Jeg skal gi det og det..." Det hadde vært hyggelig å gi gaver til sine nærmeste, men her gir man til alle, til og med om man hater hverandre, alle

gir for anstendighetens skyld... Forferdelig dumt... Så, mine slektninger, slik er det».

Blindtarmbetennelse

Det er tydelig at Elena var helt avhengig av hushjelpen som Gunhild Mohr skrev om i sine erindringer. Elena skriver om det til sine svigerforeldre i juni 1932: «Det har vært en liten ulykke her hjemme. På navnedagen min fikk hushjelpen blindtarmbetennelse, og hun ble sendt på sykehus. Å klare seg uten henne er umulig, og jeg har med møyen fått oppsporet en pike, riktignok gift. Hun har jobbet hos meg til nå, gjør alt raskt og erfarent, og viktigst – rent, og hun og Evelina er gode venner...»

Det er altså de små og store daglige hendelser som det berettes om hjem til slekt i Moskva. Det William Fisher sendte hjem i radiomeldinger til senteret i Moskva hadde nok en helt annet innhold...

For familien Fisher var det uten tvil en lykkelig tid på Godlia. Kombinasjonen «jobb» og privatliv virket lovende som arbeidsform for agenten som skulle få større oppgaver enn å lage lyseffekter til «Åse Fiskerpике».

Siste ord er neppe sagt i historien om William Fisher. Det har vi sagt før og gjentar det gjerne...

Det var først når gravstøtten ble reist at man ble klar over at William Fisher (Viljam Genrikhovitsj Fisher som det står på steinen) og Rudolf Abel var samme mann. Da gikk alarmer hos overvåkingspolitiet i Oslo. Foto: Fra boka Like Father Like Son – A Dynasty of Spies, av Vin Arthey, London 2004. Hans kone Elena er gravlagt samme sted.

«Fosforforgiftning førte til sykdommen nekrose som er en sykdom der beinvevet dør. Det døde beinvevet måtte da skjæres vekk slik at det ikke spredte seg »

Fyrstikkindustri på Bryn

Tekst: Petter Jansen

«Møllerens søn gikk og tenkte. Han var en svær knekt på fjorten år, brun av sol og vind og full av manghånde ideer. Når han ble voksen skulde han bli fyrstikmaker. Det var så deilig farlig, han skulde få svovl på fingrene så ingen torde hilse på ham. Det vilde stå megen respekt av ham blant kameratene for hans uhyggelige håndverk».

Bryn & Halden Tændstikfabriker. Postkort fra ca 1900, utlånt av Hellerud historielag

Knut Hamsun Viktoria 1898. Utdraget viser at det var gjevt for unge mennesker å bli fyrstikmakere, men å stå i en fabrikk i tolv timer per dag var nok både slitsomt og farlig.

Industrialiseringen i Norge startet i Kristiania og Bergen på 1840-tallet og vokste gradvis utover landet. I Kristiania startet det ved Akerselva, og noen tiår senere kom det også fabrikker langs Alnaelva. Industrialiseringen startet med at teknologien ble bedre samt at noen hadde kapital til å kjøpe maskiner og å bygge fabrikker. Samtidig hadde moderniseringen ført til omstilling i jordbruket og det ble færre arbeidsplasser på landsbygda. Det var derfor nok ledig arbeidskraft. Industrien førte til ur-

banisering og befolkningsvekst og til at samfunnet endret seg.

Da jernbanen ble åpnet i 1854 var Bryn stasjon bare et stoppested til å sette på bremsen på togene, men allerede i 1858 ble stasjonen åpnet for gods- og persontransport. Her, som andre steder der jernbanen ble anlagt, endret samfunnet seg og bygging av en jernbane fikk stor konsekvens for distriktene som blir berørt. Nye markeder åpnet seg for hjemlige produkter og det skjedde en omlegging.

Fra 1860-tallet endret Brynområdet seg og det ble anlagt en mengde fabrikker som blant annet sjokoladefabrikk,

Bestyrerboligen i Fyrstikkaléen. Bildet er utlånt av Deichman avd. Bjerke

garveri, øl- og mineralvannsfabrikk, reperbane og fyrstikkfabrikk. Det er sistnevnte jeg vil se nærmere på.

Nilsson og Young og Dons

I 1865 kjøpte Nilsson og Young en tomt av Nordre Skøyen gård, men startet først med fyrstikkproduksjon i 1872. Fabrikken ble kalt Bryn Tændstikfabrik Østre Ager. Vi har lite kilder til denne produksjonen. Vi vet at den ble lignet for 4000 Spesidaler i 1873, som tilsvarer 16 000 kroner, og at inntekten var på ca 300 Spd. Hvor mange fyrstikker som ble produsert vet vi heller ikke, men det ble produsert fosforstikker som var den vanligste fyrstikken på denne tiden.

Fabrikken ble solgt til Henrik Dons i 1874 for 13 500 kroner. Dons utvidet fabrikken og da den sto ferdig ble den taksert til 5 500 Spd. Hvorfor noen priser ble gitt i Spesidaler og noen i kroner må skyldes at pengesystemet endret seg fra Spesidaler til kroner i 1875.

Vi har heller ikke så mange kilder til Dons Tændstikfabrik, men i 1874 var det 72 faste ansatte. Det var 2 betjenter, 2 oppsynsmenn, 20 menn over 15 år, 8 kvinner over 15 år, 35 gutter under 15 år og 5 piker under 15 år. Det var i tillegg mange hjemmearbeidere som blant annet drev med eskeklistring.

Hvor mye som ble produsert er noe uklart fordi lensmannen klager over at han ikke får noen tall fra Dons. Andre mener at det kan ha blitt produsert så mye som

65 000 gross. På slutten av 1870-årene var det nedgangstider.

Fabrikken brant i 1879. Om det var beleilig at fabrikken brant i 1879 blir bare spekulasjoner, men fabrikken ble ikke bygget opp igjen.

H.Jølsens tændstikfabrik

Jølsen startet fyrstikkfabrikk i Enebakk i 1866. Det første året var det 53 arbeidere men Jølsen ekspanderte raskt og i 1870 var det 183 arbeidere. I 1879 var det 301 arbeidere til tross for nedgangstidene.

I Enebakk var det ikke jernbane så det var høye produksjonskostnader og lang transportvei. I 1882 kjøpte Jølsen den nedbrente fabrikken på Bryn og bygget den opp igjen. I tillegg utvidet han fabrikken og bygget en arbeiderbolig.

I tre år drev han to fabrikker, men i 1886 la han ned fabrikken i Enebakk og flyttet alt til Bryn, deriblant arbeiderboligen i Fyrstikkbakken 12.

Produksjonen på Bryn startet i 1883 og i 1885 var det så mange som 158 ansatte. På denne tiden var det igjen dårlige konjunkturer og det kan se ut til at fabrikken ikke drev produksjon i noen år. Fra 1890 ble det oppgangstider og det ble bygget flere nye hus. De hygieniske forholdene ble utbedret og det ble også laget et spiserom for de ansatte.

Produksjonen på H. Jølsens Tændstikfabrik A.S Bryn var fram til 1904 kun fosforstikker, og 90 prosent av produksjonen gikk til eksport. Fra 1904 gikk man gradvis over til å produsere sikkerhetsstikker og fra 1913 var det kun sikkerhetsstikker fordi produksjonen av fosforstikker ble forbudt.

Etter 1906 var navnet på fabrikkene A.S Bryn Tændstikfabrik. I 1913 ble fabrikkene slått sammen med Halden Tændstikfabrik A.S og ble hetende Bryn og Halden Tændstikfabrik A/S, og i 1927 ble fabrikkene slått sammen med Nitedals og fikk navnet Bryn-Halden & Nitedals Tændstikfabrik.

I 1932 ble fyrstikkproduksjonen på Bryn nedlagt og maskinene flyttet til Grønvoll på Etterstad. Fabrikkene på Grønvoll ble lagt ned i 1967 og er i dag ungdoms- og videregående skole.

Typer fyrstikker og produksjonsmåter

Alle kjenner eventyret «Piken med svovelstikkene» av H.C Andersen. Svovelstikker er ikke en fyrstikk men en opptenningsstikke man måtte tenne på med et annet slags fyrstikk. Det meste av det som ble produsert ved fyrstikkfabrikken på Bryn var som nevnt fosforstikker. Fosforstikker tennes ved friksjon, og den kan tennes ved å gni den mot et bord, en sko eller hva som helst som gir friksjon. De var selvfølgelig meget brannfarlige og kunne antenne hvis man mistet en eske på gulvet.

Det blir også fortalt at mus kunne antenne en fosforstikke hvis de gnagde på den og dette kunne skape branner. Man kan også tenke seg den magiske effekten det må ha hatt på folk første gang de så noen tenne opp en slik stikke.

Det var mange operasjoner og mange hender i sving for å få fram en slik stikke. Treslaget man brukte var osp. Veden er hvit og rettfibret og brenner rolig. Det er også relativt lite kvist i veden, noe som er fordelaktig. Ospa ble barket, hugget opp i 40 cm lange kubber og dampet. Deretter gikk kubbene til sponstua. Der ble kubbene skrelt og kom ut i tynne sponlag. Sponen ble hogget opp til såkalt splint, altså fyrstikker uten hode. For at ikke splinten skulle brenne så fort ble den impregneret med

fosforsyre og så tørket. Deretter fikk den et hode av svovel, men en svovelstikke må som nevnt antennes av noe annet så svovelhodet ble dyppet i fosfor.

Fosfor eksploderer ved friksjon, og antenner svovelet og deretter splinten. Når fosforet var dyppet på ble den nå nesten ferdige fosforstikken tørket. Dette var den operasjonen som var mest kritisk. Det var svært lite som skulle til før stikkene tok fyr, så det var alltid folk på vakt med brannsprøyter for å stoppe eventuelle branner og små og større branner var vanlig i denne prosessen. Det var vanlig at enkelte arbeidere måtte være i fabrikkene om natta for å være brannvakt.

Nå var produksjonen ferdig, men stikkene måtte pakkes i esker. Eskene ble fram til ca. 1890 laget ved hjemmeproduksjon. Fabrikkens ansatte samt husmenn lagde esker om kveldene. Det var en dårlig betalt jobb, men likevel en kjærkommen inntekt og barn helt ned til fireårsalderen var med på dette om kveldene.

Eskene ble laget av spon og hadde pålimt en papiretikett. Limet bestod av vann og rugmel. I en eske var det 50 fyrstikker og jobben med å legge stikkene i esker var barn- og kvinnearbeid. Man måtte være forsiktig så ikke fyrstikkene tok fyr. Hvis det skjedde kunne man få stygge brannskader. Eskene ble pakket i en eske på 144 og dette var et gross.

Livet for arbeiderne.

Vanlig arbeidstid var fra klokken 0600 til klokken 1930 med en halvtimes pause klokken 9 og en times middagspause fra 12 – 13. Det var lange dager og i tillegg måtte mange brette og lime fyrstikkjesker om kveldene.

Det var viktig å komme tidsnok. Kom man for sent fikk man ikke lønn for deler av dagen og i tillegg måtte man betale bot. Før loven om barnearbeid kom i 1892 jobbet det mange barn i fabrikkene rundt om i landet. Mange barn helt ned i syvårsalderen jobbet i fabrikkene og det var mange som var med moren sin. Barna fikk fri når de skulle på skolen og mange slet med å holde seg våkne både på jobb og på skolen.

Loven gjaldt bare fabrikkarbeid så det var mange barn som klistret fyrstikkjesker eller jobbet i landbruket. På

denne tiden var barns inntekt en nødvendighet og barn ble derfor ofte sett på som en inntektskilde i motsetning til i dag.

Å jobbe på en fyrstikkfabrikk var slitsomt og også farlig. Det var mange branner, men det farligste var for dem som jobbet i dypperiet og dermed kom i direkte kontakt med fosfor. Fosforforgiftning førte til sykdommen nekrose som er en sykdom der beinvevet dør. Det døde beinvevet måtte da skjæres vekk slik at det ikke spredte seg. På fyrstikkfabrikkene hadde de legebepesøk fire ganger i året, og hvis man hadde hull i tennene ble tennene trukket ut slik at ikke fosforet kunne trenge seg inn gjennom hullene i tennene. I 1889 påla sundhetskommisjonen Bryn fyrstikkfabrikk å montere avsguningsanlegg for å få vekk noe av gassene og det ble også bedre vaske-muligheter slik at arbeiderne kunne vaske seg skikkelig og på den måten forhindre nekrose.

I en slik fabrikk må det ha vært mye bråk og dårlig luft. Arbeiderne var også avhengig av konjunktorene i verden for hvis det ikke ble solgt noen fyrstikker var det heller ikke noe arbeid å få.

Boforholdene var ofte dårlige, men på Bryn, og ved mange andre fabrikk, ble det satt opp arbeiderboliger. Å gi arbeiderne bedre bosteder blir kalt paternalisme og uttrykket betyr at eieren av fabrikken så på seg selv som en slags far for de ansatte noe som førte til bedre vilkår for arbeiderne.

Paternalismen førte også til at arbeiderne fikk legehjelp og noe lønn under sykdom. Mange fabrikkeiere solgte også billigere mat og kunne gi kreditt til folk i akutt pengekrise.

**Til indtægt for
fyrstikpakkernes strejk**
holdes torsdag 31. oktober kl. 8 aften offentligt møte i Arbejdersamfundets store sal.
Talere: **Bjørnstjerne Bjørnson,
Oscar Nissen m. fl.**
Entré 25 øre. Dog mottas med tak ogsaa mere.

Streik

23. oktober 1889 kom bestyreren inn i pakkeriet og fortalte at fordi konjunktorene var dårlige måtte fyrstikkjentene gå ned i lønn fra 6 øre per gross til 5,50 øre per gross. Lønna var i utgangspunktet dårlig og å gå ned i lønn synes fyrstikkjentene var uhørt. Pakkerskene fra

Bryn og Grønvold gikk til streik. Dette var en av Norges første streiker.

Kravene fra de streikende var blant annet høyere lønn, å få slutt på systemet som ga arbeiderne bot ved å komme for sent og å få bedre sanitære forhold.

24. oktober gikk over ti tusen mennesker i demonstrasjonstog. Bjørnstjerne Bjørnson var på de streikendes side og også andre kunstnere ga sin støtte både moralsk og økonomisk. Etter 6 ukers streik måtte kvinnene gi opp streiken. Hovedårsaken var nok at mens fyrstikkjentene streiket hadde heller ikke mennene noe jobb og de tjente mye mer enn kvinnene.

Resultatet av streiken var liten, men noe ble endret. Det ble bedre sanitæranlegg, bøtesystemet ved forsentkomming ble avskaffet og kvinnene fikk løfte om høyere lønn etter nyttår.

Arbeidere ved Bryn Haldens Tændstikfabrikk 1908

Arbeiderboligen på Bryn i 1960

Arbeiderboligen på Bryn nedbrent 22.april 1995

Sarabråtens venner

Tekst: Knut Helge Midtbø. Foto: Leif-Dan Birkemoe

Østensjø bydel har en frodig samling av foreninger og fortjener sannsynligvis betegnelsen «Kulturbydel Østensjø» som politikerne våre liker å bruke.

I det siste har vi i historielaget vært med på et samarbeid som har vist seg å føre til engasjement og artige resultater. Det startet med et initiativ for å få fart på Thomas Heftyes berømte hjulbåt Sara. Ildsjeler var Arne Egil Sagen og Torbjørn Ouren, begge med bakgrunn fra Nøklevann ro- og padleklubb. Hvis Sara lot seg lokalisere og kunne heves fra bunnen av Nøklevann var nok det den primære drømmen. Et alternativ var å bygge en kopi i full skala.

Nøklevann ro- og padleklubb, Østmarkas venner, DNT Oslo og omegn og Østensjø historielag fikk etter hvert ideen til å organisere oss under navnet Sarabråtens venner. Even Saugstad på Sandbakken har også vært med hele veien.

Båten Sara måtte nå vente mens vi kastet oss over arbeidet med å presse på for tilbakeføring av kulturlandskapet rundt Sarabråten til en standard som familien Heftye ville godtatt. Organisasjonen ble et underutvalg i Østmarkas venner. Våren 2012 kom den første dugnaden i et nært samarbeid med Bymiljøetaten. Etatens folk stilte

ivrig på dugnad på linje med oss. I skrivende stund har vi hatt fire dugnader i tillegg til at Bymiljøetaten har gjort en kjempejobb med skogrydding ut mot vannet. Det begynner å gi resultater! Steinmurene avdekkes meter for meter!

Vi arrangerte kulturkveld rundt bålet på Sarabråten allerede i 2012. Fredag 30. august i år gjentok vi dette. Vi annonserte foredrag om Sarabråten ved Even Saugstad og utekino med visning av to gamle filmer fra området. Det var pølser, boller, kaffe og saft. Rollefiguren Christian Dons fra Sarabråtspillet sang. Da mørket falt på var det foredrag og filmer på to store laken spent opp mot de gamle murene. Vi hadde dristet oss på å håpe på 50-100 **frammøtte**. **Det kom 250!** **Interessen varmet oss.** Stemningen rundt ruinene var veldig god i seinsommerkvelden. Da det hele var slutt lyssatte vi veien tilbake mot Ulsrudvann med fakler. Det ble stemningsfullt.

Dette viser at vi sammen oppnår langt mer enn hver for oss. Det er enighet om at dette samarbeidet må fortsette.

Noen av de 250 frammøtte på kulturkvelden på Sarabråten 30. august 2013. Foto Leif-Dan Birkemoe.

Dugnad på Sarabråten 7.september

Foto: Torbjørn Ouren

Utrolig flott å se hvordan stiene fra Thomas Heftyes(d.e.) tid «vokste opp av landskapet» etter hvert som kjerr og buskas ble fjernet. Ta en titt i Båthusbakken neste gang du er på disse kantene!

Kunst i bydel Østensjø

Tekst/foto: Knut Helge Midtbø

I Rundt vannet nr 10 tok vi utgangspunkt i kunstkartet for bydelen og skrev om fem kunstverk som er «kartlagt» der. Nå tar vi fem til. Målet er å øke interessen for denne viktige siden ved nærmiljøet og inspirere til å velge nye mål i nærmiljøet.

I Haakon Tveters vei 13 står denne kalt «Fole i bronse». Den er laget i 1996 av Arne Durban.

Denne skulpturen var med i forrige runde. En gutt med sydvest som i dag står på plenen ved Bøler samfunnshus. Denne gutten er nok tvillingbroren. Han står i alle fall flott plassert mellom husene inne på Manglerud gård. Solveyg Schafferers barneskulpturer er tallrike rundt omkring i Norge og de er svært populære overalt. Den kom opp i 1980.

Den andre av Skule Waksviks verk blant dagens fem verk er en and i bronse som står utenfor Manglerud gård og er laget i 1980. Sammen med gåsa fra Østensjø skole representerer den en populær og kjent kunstner i denne runden.

Utenfor Østensjø skole står et av Skule Waksviks verk. Gås i bronse ble laget i 1960. Kunstneren er kjent for skulpturer av fugler og dyr. Da jeg var der og tok bildet var vår venn gåsa surret med plastbånd og markert med plaststolper. Jeg gjetter på at fundamenteringen har vært rettet opp.

Ved Manglerud politistasjon står to alvorlige skikkelser. Disse er laget i 1997 og kunstner er Svein Magnus Håvarstein.

Å bo på husmannsplassen Skrabben

Tekst: Thor Erik Nordeng

Tar man en titt ned til høyre etter at T-banen forlater Skøyenåsen stasjon i retning Oppsal, ser man en lang boligblokk med adresse Skrabben 1. Her lå tidligere husmannsplassen Skrabben under Søndre Skøyen gård, og her vokste jeg opp på 50-tallet.

Husmannsplassen Skrabben ca 1925. Østensjøbanen er i ferd med å bygges.

Kilde: oslobilder.no

I 1966 ble denne boligblokken satt opp på tomte etter husmannsplassen

Mine foreldre var innflyttere som så mange andre på den tiden, og husvære var minst like vanskelig å finne som i dag. Å leie bolig gjennom kommunen krevdes hjemstavnsrett, og for å få det måtte man først ha bodd i kommunen i 2 år!

Så i 1954 fikk mine foreldre leid husmannsplassen Skrabben. Far hadde fått jobb som konduktør på Østensjøbanen og da passet det godt at trikken gikk rett utenfor kjøkkendøra. Komforten var lav etter dagens målestokk, vann fra brønn og utedo i låven, men vi trivdes i de landlige omgivelsene.

På vinteren gikk brødrene mine og jeg på ski på jordene omkring og lagde hoppbakke i skråningen ned mot Grønlibakken. Etter hvert økt motet og skituren gikk over Østensjøvannet og Abildsø til hopplek i Bækkelagsbakkene. Noen turer i Østmarka ble det også. Far var tross alt en habil langrennsløper og dro oss med. En langtur til Sandbakken ble kanskje i overkant langt; det var så vidt far rakk ettermiddagsskiftet på trikken. Skiløpinga tok han seriøst. Snømangel seinhøstes var ingen hindring. Rimet på stålisen på Østensjøvannet ga mulighet til en treningsløype.

På sommeren var det lek i «skogen» opp mot dagens

Min bror, Geir Magnar, og jeg sammen med far (Thore Nordeng)

Foto: Else Marie Nordeng

Jeg og mine brødre (Geir Magnar og Lars Einar) leker med pil og bue utenfor Skrabben servinteren 1962. Utfyllingen til Skøyenåsen T-banestasjon er i ferd med å kvele bebyggelsen.

Foto: Else Marie Nordeng

Østensjøbanen blir bygd om i 1962. Ny Skøyenåsen stasjon betydde slutten på husmannsplassen Skrabben (oslobilder.no)

Skøyenåsen skole (nå er det knapt en håndfull trær igjen) og på øyene, dvs. flekker med skog på jordene til Skøyen hovedgård nord for Østensjø skole. Dessuten var vi i «krig» med «gjengen» fra Grønlibakken!

Etter hvert ble Oppsal bygd ut, men vi hadde liten kon-

takt med de store barnekullene der oppe. Skolekretsene skiltes antagelig langs trikkelinja, og vi på nedsiden soknet til Østensjø skole.

Butikken (Holtebu) lå derimot på oversiden av trikkelinja der det er frukt og grønnsaksutsalg nå. En gang mistet jeg kontrollen på sykkelen og braste inn gjennom den store glassruta ved kjøtt-disken mens mor sto innenfor og handlet!

Vinteren 1962 kom utbyggingen av T-banen til Skøyenåsen og steinutfyllingen til dagens T-banestasjon faretruende nær. Dette ble slutten på husmannsplassen Skrabben. Den nye tid tok over. Vi flyttet til Bjølsen i nærheten av bussgarasjene, og far begynte som bussjåfør i Oslo sporveier. Skrabben lever imidlertid videre, men nå kun som en veistubb.

Telefonkiosken og andre viktige saker i Fjeldhus Haveby

Tekst: Roger Pihl

Et gammelt medlem av Fjellhus Hageby vel ringte en kveld på døren min og lurte på om jeg kunne være interessert i noen papirer han hadde funnet under loftsryddingen. Jeg er muligens litt som en viss eventyrfigur, og klarer ikke å si nei, i hvert fall ikke før jeg har sett grundig etter hva det er.

I dette tilfelle handlet det om noen gamle brev og styre-referater fra Fjeldhus og Solvang Vel, så jeg tenkte at det ville være for galt om de skulle bli flammenes rov. I mange år lå de i en pappe, helt til underbevisstheten en natt dro på jobb og kom tilbake med ideen om denne artikkelen.

Fjeldhus Haveby—en del av Bryn vel

At Fjeldhus Haveby var en del av Bryn vel, er egentlig ikke så vanskelig å forstå. Når du gikk av toget på Bryn stasjon kunne du like gjerne gå den ene veien som den andre, og stasjonen var på mange måter navet der felles utfordringer og problemstillinger ble diskutert. Mange, for ikke å si alle, sakene folk var opptatt av på trettitallet er selvfølgeligheter i dag – og de færreste kan vel forestille seg at disse noensinne har vært et diskusjonstema.

I 1936 nedsatte Bryn vel en komité som skulle arbeide til beste for Fjeldhus Haveby. Komiteen ble konstituert 30. september og bestod av herrene (for det var herrer de var, den gangen) Johan Fossum (formand), A. Søråas (nestformand), Gustav Reierstad (sekretær) i tillegg til Johs Erichsen og Alf Støttum. Komiteen fikk navnet «Vei og Lyskomiteen,» men beskjefteiget seg også med andre saker.

Samarbeidet med styret i Bryn vel gikk ikke knirkefritt. I et utdrag fra komiteens møteprotokoll 27. november 1936 heter det at

«Når vi skriftlig vil redegjøre for vår mening er det fordi vi mener at komiteen må ha fuldmakt til at konferere og korrespondere med institusjoner eller personer den ønsker at komme i kontakt med» og «Enten må komiteen arbeide selvstendig og gi rapport til styret, og kunne anmode formanden om at styremøte var ønskelig at indkalle såfremt også formanden var av samme mening i spesielle vanskelige spørsmål som kan reise sig.»

Det handlet med andre ord om komiteen skulle få ta beslutninger på egen hånd eller om den skulle få møterett til styremøtene for å diskutere sakene. Til syvende og sist endte det med at Fjeldhus & Solvang ble etablert som et eget vel i 1937, selv om komiteen «var taknemlig for om det ærede styre vilde ta standpunkt idet det var av betydning at ha dette på det rene for et lykkebringende samarbeide.»

Men, vi lar konflikt være konflikt, og hopper tilbake til årene da Fjeldhus Haveby var en del av Bryn Vel.

Allerede på det første møtet ble komitedemlemmene enige om å tilskrive Akers Formandskap med anmodning om å overta veiene 1274, 1278, 1275 og 1272, Akers Lysverker med anmodning om oppsettelse av lamper i de samme veiene, samt til Akers Beplantningsvesen ved herredsgartner Flood med anmodning om forslag til forskjønnelse av havebyen.

Vei og veibelysning—typiske vel-saker

Veiene fikk sine navn i 1940, 1952 og 1954. De to siste var Prost Hallings vei og Harald Halvorsens vei, derfor må de første fire ha vært Regnbueveien, Rimveien, Duggveien og Solkroken. Saken kom opp til behandling 8. november 1937, mot en innbetaling til herredskassen på 1800 kroner. Pengene skulle benyttes til forbedring av veiene, men formannskapetets formann Karl Andersen foreslo: «Da samtlige veier er oparbeidet i forskriftsmessig stand, foreslår utvalget disse overtatt til vedlikehold av kommunen uten ytterligere utgift for grunneierne.» Forslaget hans ble nedstemt med 5 mot 4 stemmer – for den gang, som nå, var penger kjærkomne i kommunekassa.

Fjellhus hageby (som det heter i dag) er i hovedsak bygget på parseller som ble utstykket fra eiendommen til Mandalsgadens Høvleri. Det er for øvrig en helt vanlig misforståelse å knytte dette til byen Mandal, men i virkeligheten kommer navnet fra en sag- og høvleribedrift som etablerte seg i Mandalls gate på Grønland; oppkalt etter brødrene og legatstifterne Wilhelm Dop Mandall (1790-1854) og bakermester Jens Mandall (1789-1863). At Mandalsgadens Høvleri skrev navnet sitt med én «l» må således være å betrakte som en skrivefeil.

Utbygging var ikke problemfritt på trettitallet heller, og komiteen fant det nødvendig å rette en muntlig henvendelse til Mandalsgadens Høvleri om å pålegge byggmestere og tomteeiere i større utstrekning enn tidligere å fjerne overflødig fyllmasser og avfall for øvrig når byggingen var ferdigstilt. Materialavfall og falleferdige skur virket skjæmmende for hagebyen.

Navnet Fjellhus

Akkurat det med skur hadde i det minste en fot i historien. Det er nemlig ikke slik at navnet «Fjellhus» har noe som helst med fjell å gjøre – nei, det kommer fra ordet «fjalalus», som rett og slett betyr et hus av fjeler. En av grunnene kan ha vært at mange av arbeiderne på teglverkene var her kun i sesongen, og sikkert anla seg et enkelt krypinn som kunne vare over sommeren.

Postordningen

Postordningen var beboerne heller ikke fornøyd med, for de var nok langt mer opptatt av postkassens innhold enn hva vi er i dag. Etter henvendelser til budchefen fikk Bryn Vel følgende svar:

«Fra 16 november førstk. skal landpostbudet i rute 9 Oslo – Alnabru – Hellerud – Bryn gå ut fra Bryn. Dette fører med seg at postmottagere som får sin post med landpostbudet i denne rute (undtatt dem som søker til Alnabru) får Bryn som postadresse og må hente sin verdipost og pakkepost der. Dette gjelder således også Fjeldhus Haveby. Ruten blir fra Bryn op Tvetenveien, rundt Fjeldhus Haveby, derefter Strømsveien til Alnabru og videre som nu. Kveldsruten blir som nu.»

Det er å håpe at de ble fornøyde og at ingen av dem kunne skue inn i fremtiden og oppdage at posten blir levert sånn når det måtte passe, og at det i hovedsak er reklame. Hvis noen skulle undre, ble det 126,7 kilo i 2012 – for en viss postkasse i Fjellhus haveby. Omregnet til romaner på 300 sider blir det 320 romaner – så det er ikke rart at postombærerne i våre dager kjører bil.

Kamp for telefonkiosk

Den saken som likevel vakte størst engasjement, i det minste hvis vi skal tolke referatene rett, var kampen om å få én telefonkiosk til området. Muligens et forhold som kan være vanskelig for mange å forstå i dag? Bortsett fra innbyggerne i havebyen, var det også et behov for elevene på Østre Aker kommunale høiere almenskole å kunne ringe fra tid til annen. Det var altså flere hundre mennesker som forsøkte å skaffe én telefon de kunne ha på deling. Om det var for å vise makt, eller om det lå andre grunner bak vet jeg ikke, men saksbehandlingen tok flere år.

Kommunen kunne ikke bare sette opp en telefonkiosk helt uten videre. Det var nødvendig å tenke nøye gjennom hvor den skulle plasseres, folk flest skulle ha kortest mulig vei til kiosken, og best mulig økonomi skulle sikres. Det var naturligvis aldri på tale å sette opp to telefonkiosker – det ville nok ha vært uhørt. Det første forslaget ble avslått av Reguleringsvesenet:

«Reguleringsvesenet finner av hensyn til oversikten i veikrysset at er litet heldig å plassere noen telefonkiosk. hvor de har foreslått.»

Reguleringsvesenet var imidlertid løsningsorientert og foreslo

«I stedet har man pekt på en plassering på kjøpmann Toftners eiendom, merket med rødt på vedlakte skisse. Jeg tør i den anledning be om det ærede Vels uttalelse. Noen henvendelse har ikke været rettet til grundeieren eller naboen.»

Aker kommune var i det hele tatt lite lyst på å bruke av egne arealer, et faktum som til all tydelighet ble vist da den valgte å rive den delen av Fjeldhus Haveby som het «Toppen» for å slippe å anlegge Strømsveien på eget areal. Denne saken er for øvrig grundig beskrevet i Arthur Brennans bok «Toppen i Akersdalen.» Interesserte kan kjøpe boken for ett hundre kroner fra Fjellhus haveby vel som har overtatt restopplaget etter dødsboet. Send i tilfelle en e-post til roger.pihl@duggveien.no.

Fjeldhus og Solvang Vel foreslo deretter en plassering i Ulvenkrysset, på Strømsveien nordside der telefonledningene var strukket. Jeg vil tro at vellet var godt informert om infrastrukturen, for i Teisenveien 12 bodde Harald Halvorsen, opprinnelig telefonmontør, men etter hvert kommunepolitiker, stortingsmann for Arbeiderpartiet og formann i Stortingets Post-, telegraf- og kystfartskomiteé. Herredsgartneren mente imidlertid at plasseringen ville redusere sikten i krysset, og dermed var man like langt. Eller kort.

Formand Gustav Reierstad sendte et hjertesukk til kommunen:

«Fjeldhus og Solvang Vel behandlet saken i styremøte 16 ds hvor der fremkom en viss skuffelse over at en så liten sak sak skulde støte på så mange indsigelser fra Akers autoriteter. Må nu bestemt fastholde den tidligere angitte plass i hjørne av politistasjones tomt. Kjosken bør plasseres i Ulvenkrysset fordi den der får den bedste lønsomhet og gir den bedste betryggelse, samt gunstigst for avbenyttelse av befolkningen her. Vi vil håpe at denne sak må kunne imøtekommes uten flere innsigelser vedrørende kjoskens plassering.»

Så gikk det minst et år til, og et stykke ut i 1939 slutter bunken med de gamle papirene. Det er lov å håpe at telefonkiosken kom opp før krigen brøt ut og tyskerne flyttet inn på Fjellhus og Teisen.

PS.

På generalforsamlingen i 2013 vedtok Fjellhus vel å skifte navn til Fjellhus haveby vel, og dermed ble navnesirkelen på mange måter sluttet.

Er. A. Sjøraas

Fjeldhus Haveby.

For ordens skyld tillater man sig herved å meddele at De i møte den 16/9-36. blev valgt til å tiltre Bryn Vels styremøter som representant for Fjeldhus Haveby inntil førstkommende årsmøte.

Ennvidere meddeles at De er opnevnt som medlem av en komite der i samarbeid med styret skal virke for kommunens overtagelse av havebyens veier, anskaffelse av veibelysning, og oparbeidelse av lekeplass.

De øvrige medlemmer av nevnte komite er Reierstad og Johan Fossum. Til lekeplasskomite blev foruten de tre nevnte også valgt herrene Støttum og Erichsen.

Man tør anmode Dem om å innkalde til konstituerende møte.

For styret i Bryn Vel

Miss Hansen

Formann.

G. Brinken

Plan om forstadsbane til Sarabråten i 1919

Tekst: Knut Helge Midtbø

I Rundt vannet nr 9 skrev vi om utviklingen av kollektivtrafikken i området vårt. Østensjøbanen som var ferdig til Oppsal i 1926 har naturlig nok en sentral plass i den historien.

I artikkelen nevnte vi en plan fra 1919 som var grunnlaget for arbeidet med forstadsbanene i Oslo og Aker. Med Oslo bys historie som kilde skrev vi at dette var en plan fra Norges statsbaner. Planen er referert til der som framsynt og som en plan som i stor grad ble realisert selv om en Østensjøbane helt inn til Sarabråten aldri ble ført helt fram dit.

Vi har søkt etter planen på Jernbanemuseet og der kjente de ikke til den. Det viste seg at dette er et godt eksempel på at detaljer kan være viktige. Planen er ikke laget av statsbanene. Etter gode tips fant vi planen på Oslo byarkiv med tittel: «Indstilling fra Kristiania og Akers sporveiskomite».

Navnene på medlemmene forteller en historie for seg: Ordfører i Kristiania, kjøbmand Jeppesen, ordfører i Aker, disponent Iversen, veichef Roshauw, overingeniør Meyer, overingeniør Øvergaard og direktør Barth. En opplysning om statsbanenes rolle tar vi også med i sitat siden den gir et godt bilde av stilen.

«Ved velvilje fra Statsbanernes side blev avdelingsingeniør S.A. Amundsen fra nævnte dato (5te februar 1919) og for et tidsrom av 1 maaned stillet til raadighet for komiteen, efter 5te mars kun om ettermiddagen. Den 20de februar lykkedes det komiteen at sikre seg yderligere assistanse- dog bare om ettermiddagene - av avdelingsingeniør i Arbeidsdepartementet J.S.Nyfløt.»

Tross denne innledningen som kan tyde på en tung

start, er planen klar allerede i september 1919. Den beskrives i Oslo bys historie som framsynt. Av spesiell interesse for oss er linjen til Østensjø som skal gå «forbi Høyenhall teglverk til Oppsal, det foreløbige endepunkt for banen. Det er imidlertid en forutsetning at linjen senere skal føres til Sarabråten.»

Planen er på 35 sider og er interessant og artig lesning. Den har som et vedlegg et flott kart som vi gjengir i sin helhet og i et utsnitt der linjevalget mot Sarabråten kommer tydeligere fram.

Det er litt overraskende for oss i dag at komiteen konkluderte med at linjen skulle føres helt inn til Sarabråten. I 1919 var Nøklevann for lengst båndlagt til drikkevann. Dragevillan på Sarabråten var revet to år før. Årsaken er nok at området fortsatt hadde stor utfart med hoppbakker ned mot vannet og var et godt utgangspunkt for turer videre innover i marka. Det kan være derfor det var helt naturlig for komiteen å foreslå bane helt inn hit.

Som vi skrev i nummer 9 var det stort lokalt engasjement for Østensjøbanen og dette får mye av æren for prioriteringen som ble gjort i A/S Akersbanene slik at Østensjøbanen sto ferdig flere år før både Røabanen og Sognsvannsbanen.

I et seinere nummer planlegger vi å se om arkivene etter Aker kommune forteller noe mer om den videre planleggingen av endelig trase for Østensjøbanen.

Bolighøyhusets vekst og fall

Tekst: Jon Guttu

Da høyhusene i boligområdet Pruitt Igoe i St. Louis, USA, ble detonert i 1973, så byplanleggere og arkitekter på hendelsen som det endelige dødsstøtet for høyblokken både som boligform og som element i byplanen. Ja, den postmoderne bevegelsen tok rivingen som tegn på modernismens fallitt, at en epoke nå var over og at andre verdier ville prege arkitektur og byplan. Så feil kan man ta. Nå er modernistiske ideer i arkitekturen igjen i skuddet og høyblokken lanseres som et alternativ

Til alle tider har folk drømt om å bygge høye hus. Tenk bare på Babels tårn, omtalt i Første Mosebok 11.6: ”Og Herren sa: Se de er ett folk, og ett tungemål har de alle. Dette er det første de tar seg fore, og nå vil intet være umulig for dem, hva de får i sinne å gjøre.” Arkeologer forteller oss riktig nok at babylonernes tårn i virkeligheten var en ziggurat, en hundre meter høy trappepyramide, gjerne med et tempel på toppen, et sted hvor menneskene kunne komme nærmere gud og hvor en kunne studere stjernene. Mosebokens gud likte ikke dette og skapte en Babelsk forvirring ved å gi folket der forskjellige tungemål. En situasjon som på en norsk byggeplass i dag?

Figur 1. Babels tårn, det første høyhuset?

Vel, det var konstruktive problemer som opp gjennom historien hindret menneskene i å realisere sine visjoner om å bygge stadig høyere. Problemet var ganske enkelt at høyhus bygget av tegl ville kreve svært tykke vegger for å sikre stabilitet. Zigguratene og pyramidene var nærmest massive konstruksjoner. Gotikken klarte riktig

nok å få sine kirkebygninger til å stå ved hjelp av strebebuene som støtte på utsiden. Men det var først med stålskjelettet på slutten av 1800-tallet at det virkelig løsnet for høyhusbyggingen, nå med bygging av kontorhus i Chicago. Arkitekt Louis Sullivan var den kreative kraften, som også formulerte det funksjonalistiske slagordet ”Form follows function”. Stålskjelettet tillot høye bygninger med store vindusåpninger, som ga bedre lysforhold innendørs som igjen betød mer tilgjengelig gulvareal. Med tanke på boligbygging lå imidlertid kostnadene for stålkonstruksjonen umulig høyt.

Le Corbusiers boligvisjoner og praksis

Det neste trinnet mot bolighøyhuset finner vi med den fransk sveitsiske arkitekten Le Corbusier og hans futuristiske visjoner på 1920-tallet. I 1925 tenkte han seg hele det indre Paris revet og erstattet med gigantiske høyblokker i parklandskap og med åtte ganger høyere tetthet enn det vi kjenner fra norske drabantbyer. ”Den grønne byen” var slagordet og modernitet, rasjonalitet og effektivitet tjente som ideologisk begrunnelse. Det dreide seg om fullstendig utopiske prosjekter, men de fikk stor propagandistisk betydning.

Først rett etter krigen fikk Le Corbusier anledning til å demonstrere sine ideer i praksis. Det skjedde gjennom den såkalte *Unité d’habitation* eller ”felleskapsboligen”. Blokken som ble reist i Marseilles, var 135 m lang, hadde 17 etasjer og 337 leiligheter beregnet for 1600 – 1800 mennesker. I omtalen av sine boligvisjoner snakker arkitekten om ”De elementære glieder”, om ”sol, luft og grønne trær”, at ”horisonten må gjenerobres”. I øverste etasje var det avsatt plass til en rekke sosiale funksjoner som helsestasjon, barnekrybbe, barnehage, legekontor og apotek. Alle typer forretninger, magasiner og offentlige tjenester var samlet midt i huset, i 7. og 8. etasje. Her var også restaurant og barer. Et lite hotell med 17 rom stod til disposisjon for beboernes gjester. Beboerne kunne også bestille mat fra felleskjøkkener og vaske tøy i bygningens vaskerier. På taket var det foruten plass for solbad og lekeplass for barn, en gymnastikksal med du-

Figur 2. Marseillesblokken, Le Corbusier var fascinert av Atlanterhavsdampere hvor alt var tilrettelagt for det sosiale livet og hvor privatlivet var henlagt til små sovekabiner.

sjer og en løpebane på 300 m. Bygningen inneholdt et spekter av leilighetsstørrelser fra nærmere 140 m² for store familier og ned til hybler på vel 30 m² for enslige. Standardleiligheten som gikk over to plan, var 3,66 m bred og 24 m dyp med vinduer i de to endene. Dette ga plass til barnerom med dimensjoner 1,80 x 8,50. Leilighetens unormale proporsjoner skulle borge for en økonomisk utnyttelse av bygningens indre, et relativt billig areal å bygge.

I forhold til visjonen fra 1920-tallet hadde Marseillesblokken en beskjeden størrelse. Likevel ble den møtt med skepsis i Norge. Det var ikke først og fremst størrelsen som provoserte, heller livsformen. Den norske arkitekten Helge Abrahamsen, som besøkte blokken i 1948, karakteriserte leiligheten som "et futteral for et tenkt menneske". Beboernes handlinger var fastlagt på forhånd. Det var som et mareritt hentet fra Aldous Huxleys "Brave new world". Her måtte alt underordne seg planleggerens vilje. Den norske arkitekten forestilte seg menneskene klemte sammen i de smale leilighetene og i de uendelig lange og mørke korridorene når nærmere 1800 personer skulle inn i heisene og ut gjennom den samme inngangsdøren. De eneste formildende omstendighetene norske besøkende fant, var den skulpturale formen og den byplanmessige gunstige tettheten. Bygningen ble oppsummert som et skritt i feil retning, bort fra de humanistiske idealene og småskalatenkningen som var fremherskende i de første etterkrigsårene.

Bolighøyhuset slår gjennom i Norge

Blokkområdene som ble bygget her i landet på samme tid, hadde nesten konsekvent tre- og fireetasjes bebyggelse. Det gjaldt områder som Keyserløkka, Valle Hovin og senere Lambertseter. Men utover på 1950-tallet endret holdningene seg i favør av høyblokkbygging. Først kom kritikken av drabantbyens utseende, som kjedelig og monoton med sin ensartete blokkbebyggelse. Deretter kom positive signaler fra flere svenske forskningsprosjekter både når det gjaldt høyhusets popularitet og kostnadene. Nye byggeforskrifter og nye konstruksjonsformer gjorde høyhuset konkurransedyktig også når det gjaldt kostnader. Samtidig blåste modernistiske vinder over planleggermiljøet. Et poeng var det også at man nå forkastet punkthuset med en oppgang og satset på "skiveblokken", som

meget vel kunne tilpasses Le Corbusiers prinsipper. Skiveblokken slo gjennom på terskelen til 60-tallet, men fortsatt hersket en viss skepsis mot å planlegge familieboliger i høyblokker. I første omgang ble det derfor i hovedsak planlagt småleiligheter i høyhusene.

Sundt premie for fremragende arkitektur ble i 1956-57 tildelt arkitektene Preben Krag og Jens Selmer for "høyhus med tilliggende blokk" på Bøler i Oslo. Dette prosjektet bidro fremfor noen til å endre fagfolks oppfatning av høyhus. I komiteens motivering het det blant annet: "Denne husgruppe med sine svære dimensjoner er på en harmonisk måte innpasset i byplanen. Den er av overbevisende god virkning også landskapsmessig sett ... Fasadeutformingen av høyhusene er bemerkelsesverdige ved sin fine rytme ... Detaljløsninger, materialbruk og fargebehandling gir hele bygningsgruppen dens preg av fin byggekultur." Arkitektenes egen begrunnelse for de tre høyhusene var først og fremst landskaps hensyn og vern av vegetasjon. At beboerne også lot til å sette pris på høyhustilværelsen, kom som en positiv overraskelse etter innflyttingen. Arkitektene kunne berette at folk syntes det var morsomt å bo der, jo høyere, jo bedre. "De henger i vinduene og har vidunderlig underholdning i døgnets skiftende lysstemninger. En spesiell refleks på aftenhimmelen kommer fra lysene i Drammen."

Storblokken fikk med andre ord det beste skussmål både fra fagfolk og beboere. Det virket om alle positive krefter nå gikk god for boligformen. I årene som fulgte, ble det bygget høyhus i alle større norske byer, flere av dem inspirert av moderprosjektet i Marseilles.

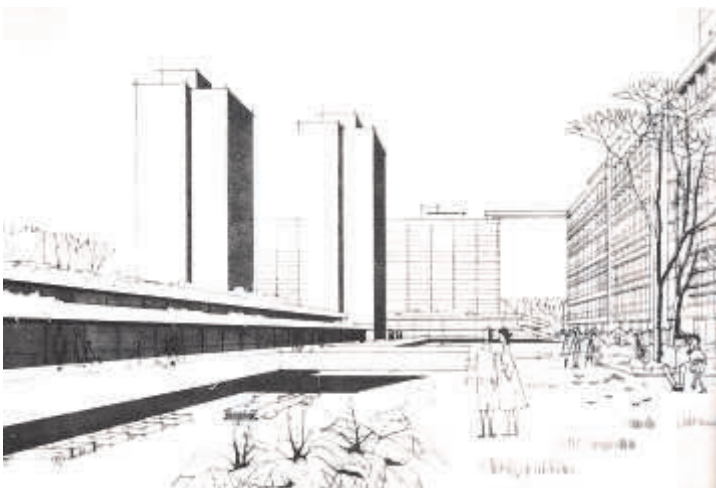

Figur 3. Boligblokk på Bøler, et gjennomslag for storblokkene i Norge.
Fotograf: trolig arkitekt Jens Selmer

På begynnelsen av 1960-tallet fantes to klare syn på høyhusbebyggelse i fagmiljøet.

Arkitekt Per Cappelen stod i 1962 fram som kritiker med et angrep på hele det modernistiske konseptet med soneplanlegging, drabantbyer og høyhus i parklandskap. Et poeng, som senere skulle vise seg viktig, var at det var lite å hente i form av arealutnyttelse ved å bygge høyhus. Kravene til solforhold tilsa at blokkene burde ha desto større avstand. For Cappelen stod det urbane miljøet som det viktigste. Som alternativ lanserte han funksjonsblanding i tradisjonell bebyggelse med gater og plasser, med norske sørlandsbyer som ideal. Det var her man fant urbant miljø og kontaktmuligheter.

Det modernistiske synet ble uttrykt av arkitekt Christian Norberg-Schulz', på dette tidspunktet redaktør både av Arkitektnytt og Byggekunst. Han erklærte at kvartalet var en foreldet form, som hang sammen med lave hus og moderat tetthet. Kravet om konsentrasjon ville komme til å prege byutviklingen framover. "Det er derfor lite realistisk å motsette seg høyhuset som boligform, i

Figur 4. Idékonkurranse på Grünerløkka. Alle utkastene baserte seg på høyhus og drabantbyprinsipper

stedet burde en med full energi søke å finne frem til høyhustyper som både tilfredsstillende menneskets behov for isolasjon og for sosialt samliv". Riktignok hadde også Norberg-Schulz motforestillinger til høyhuslinja, menneskene kunne bli anonyme nummer når de ble stuert sammen i høyhusene. Dette burde imidlertid kunne motvirkes ved å etablere menneskelige forhold på bakkeplan. En måte å utnytte høyhusets fordeler på, ville være å gjøre høyhusene tilstrekkelig høye og ikke "avstumpet" med 14 – 16 etasjer som i Oslo. Dermed kunne en spare natur både i og rundt byen.

Dette synet ble tydeligvis delt av vektige aktører i fagmiljøet. Da Oslo Byes Vel i 1961 tok initiativ til en idekonkurranse om sanering av Grünerløkka, la alle de fire innbudte arkitektfirmaene høyhus på bordet. Teamet Haugstveit, Lund og Slaatto foreslo blokker med inntil 36 etasjer. Begrunnelsen var at en så sentral tomt måtte utnyttes så sterkt som mulig. Den eneste som var skeptisk til utnyttelsen var Byplansjef Rolfsen, som vurderte utkastene. Som vi vet, ble Enerhaugen det eneste saneringsområdet hvor høyblokken gjorde sitt inntog i den tette byen. Her måtte en gå på akkord med soneplanens utnyttelsesgrad for å få prosjektet realisert.

Kritikken melder seg

Ikke desto mindre: 1960-tallet ble en høykonjunktur for høyblokken. Vi fikk områder som Tveita, Trosterud, Ammerud og til slutt Romsås. Blokkene på Tveita ble til som et kompromiss. Den opprinnelige planen tilsa 20 etasjer med 10 m mellomrom. Etter en endeløs bystyredebatt endte man med blokker på 13 etasjer og 50 m avstand. Men ennå mens de norske høyhusene var under planlegging midt i tiåret, begynte det å skurre. I 1967 presenterte det engelske tidsskriftet Architectural Review (AR) i et helt nummer, resultatene fra undersøkelser i førti nye områder rundt om i engelske byer. Her ble storblokkene tildelt ansvaret for hærverk, sosiale problemer og psykiske kriser. Tilsvarende dokumentasjon fra engelske og amerikanske høyhusområder i ettertid tyder på at fenomenene mistriksel og vandalisme i nye høyblokkområder var reelle nok. Om årsaken til miseren, var riktig fortolket, kan derimot diskuteres. Trolig spilte andre momenter, som ressurs svak befolkning, oppløsning av sosiale bånd og uvant boligsituasjon inn ved siden av selve bebyggelsesformen. Det vesentlige i denne sammenhengen er imidlertid at de britiske erfaringene, med rette eller urette, fikk stor betydning for hvordan fagfolk i Norge så på høyhuset som boligform.

Også her i landet ble de nye drabantbyene underkastet

Figur 5: I Ammerudundersøkelsen fungerte illustrasjonene retorisk og kritisk. Beboerintervjuene tydet på at folk var rimelig fornøyd med høyblokktilværelsen.

fornyhet granskning og spesielt de massive blokkområdene med høyhus. Undersøkelsene av området Ammerud i Oslo foregikk i årene rundt 1970 og er blitt stående som studien som satte bom for høyhusbyggingen. En slik konklusjon kan vanskelig spores fra teksten i rapporten som er balansert og forsiktig. Riktig nok var misnøyen med boligformen mer uttalt i høyblokkene enn i lavblokkene, men synspunktene lå likevel milevis fra beretningene fra de engelske høyhusområdene. At stemningen snudde, må også denne gang tilskrives de sterke faglige vindene som nå blåste over Europa men i motsatt retning fra ti år tidligere. Nå samlet fagmiljøene alle argumenter de kunne finne **mot høyhusbygging**: Var det egentlig så mye å vinne arealmessig på å bygge i høyden? Gikk det i det hele tatt an å skape noe godt miljø i slik bebyggelse? Hva med den sosiale kontrollen? Og hva med barnas situasjon, småroller nede på bakken og mor der oppe i trettende etasje?

I løpet av få år skiftet idealene til sin rake motsetning: Fra soneplanlegging til funksjonsblanding, fra drabantbyer i det grønne til bybebyggelse med gater og plasser,

fra modernistisk storskalabygging til tradisjonell byggeskikk i liten skala. Planleggerne forkastet med andre ord **hele modernismens byplankonsept** og **Unité d'Habitation** ble i et slikt lys betraktet som fullstendig avleggs.

Saken omkring Pippiprojektet i Ålesund ble et dødsstøt for høyhuset som familiebolig i Norge og illustrerer hvor raskt synet på denne boligformen endret seg i årene omkring 1970. I mars 1969 utskrev Ålesund kommune en lukket arkitektkonkurranse for området Larsgården, 5 – 6 kilometer utenfor bykjernen. Arkitektene Gerhard Mosebach og Oddvar Skjerve vant med prosjektet "Pippi", hvor alle boligene var samlet i *en* gigantisk bygning. Blokken, som i avisene ble betegnet som "Nord-Europas største", var 250 meter lang, hadde 12 etasjer og skulle romme 348 leiligheter, en størrelse på linje med Marseilleblokken. Både bystyret og Miljøverndepartementet hadde godkjent reguleringsplanen, prosjektkomiteén hadde hatt kontakt med Husbanken under prosjekteringen, og alt var klart for finansiering og bygging da Husbankens vestlandsavdeling i 1973 satte foten ned. Hovedstyret støttet avslaget, og etter mye om og men ble prosjektet stoppet. I løpet av fire år hadde altså fagfolk og ledelse i Husbanken (og størstedelen av de folkevalgte i Ålesund kommune) endret innstilling til høyhusprosjektet.

Er det høyblokkens "skyld"?

Mange blokker i Le Corbusiers ånd ble til i etterkrigstiden. Noen har klart seg bra, andre har vært problematiske, ja mange til og med revet. Dette alene viser at det ikke kan være boligformen i seg selv som bestemmer høyhusenes skjebne, i hvert fall ikke *bare* den. Tvert imot har det vist seg at *omgivelsene eller sammenhengen bygningen inngår i* er avgjørende for hvordan den klarer seg over tid. En skiveblokk plassert i et middelklassestrøk kan representere en etterlengtet boligform nettopp der. Befolkningen vil ha økonomi til vedlikehold og til å opprettholde eller etablere et supplement av tjenester og tilbud i bygningen som bidrar ytterligere til boligformens anseelse.

Jeg startet med boligområdet Pruitt Igoe i St. Louis, som ble erklært ubeboelig og revet i 1973 etter omfattende vandalisme. Like ved, i området Cochren Garden, også det et høyhusprosjekt, klarte beboerne å organisere seg, stille krav til sin egen adferd og vedlikeholdet, beskytte området med gjerde og portvakt og heve hele områdets renommé som et hjem for fattige, men skikkelige mennesker. Vi må oppsummere at storblokker nok representerer en skjør og utsatt boligform og at fallhøyden på alle måter er stor, men at slike boformer ikke på noen måte er forhåndsdømte.

Munchmuseum på Nordre Skøyen hovedgård?

Gjennom søking av arkiver: Leif-Dan Birkemoe, tekst: Bjørn Lilleeng,

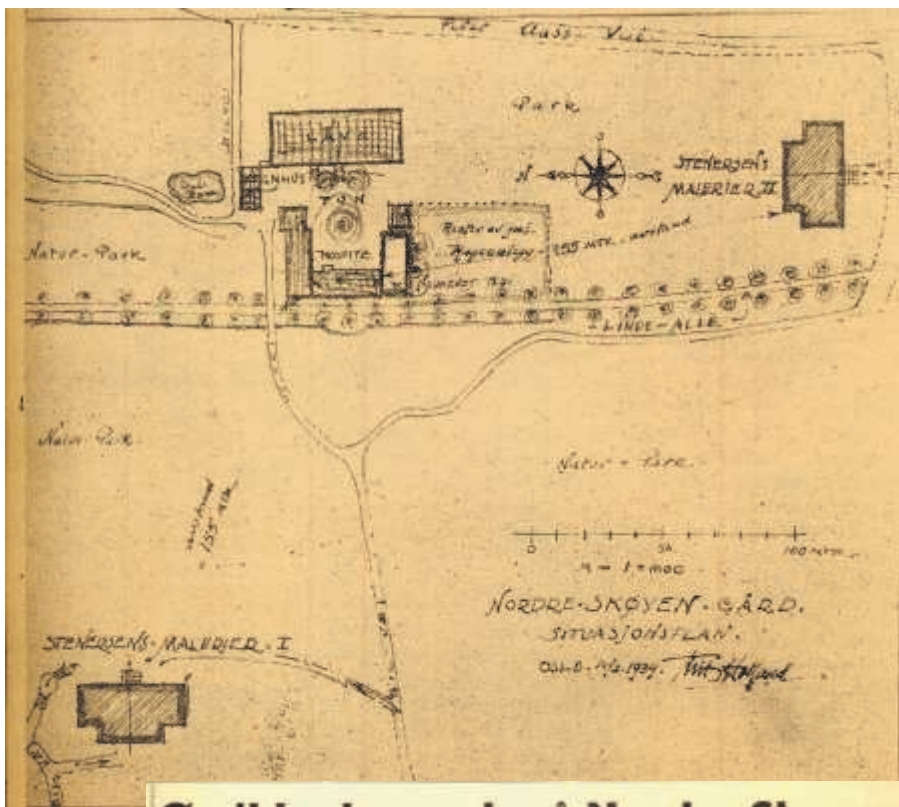
16. april 1936 ble Aker kommune tilbudt Rolf E. Stenersens store samling av Edvard Munch sine arbeider. Deretter startet diskusjonen om hvordan opprettelsen av et Munchmuseum skulle skje, og hvor det skulle ligge.

Et alternativ var Nordre Skøyen hovedgård, og i mars 1939 ble det besluttet at det skulle settes opp en egen bygning på gården, og at Munch-arbeidene skulle plasseres der.

Tomtevalget ble gjenstand for diskusjon, men til slutt valgte man grunnen til driftsbygningen, og den ble deretter ble revet. I samme slengen gikk man i gang med å rive stabburet. Heldigvis ble stabburet berget ved en tilfeldighet. Ingeniør Fritz H. Frølich observerte på en av sine spaserturer hva som var i ferd med å skje og fikk stoppet rivingen.

Gjengitt er alternativet til konservator Holland fra februar 1939, som åpenbart også ville spart driftsbygningen hvis det hadde blitt fulgt.

Uansett: Finansrådmannen fikk kalde føtter og utsatte i første omgang byggestart. Og i oktober 1939 ble hele prosjektet lagt på is. Den andre verdenskrig satte et endelig punktum for Munchmuseum på Nordre skøyen.

Øv ikke hververk på Nordre Skøyen

Ikke nødvendig å rase kulturminner for å få plass til Stenersens malerisamling.

En utgreiing og protest av konservator Fritz Holland.

Nordre Skøyen hovedgård.

Av pressen som at Akers formannskap eller utstilling av en komité har vedtatt å rive ned den gamle løven og vognhuset på Nordre Skøyen gårds oldgamle tun og stedet oppføre et hus for Stenersens malerisamling.

Det gjelder riving av endel av det fridde gamle gårdsanlegg på Nordre Skøyen gård, som jeg offentlig både i foredrag og i pressen har holdt frem som Akers verdifulleste kulturmin-

ner og tilsetning. Samtidig som den har vært motarbeidet fra et enkelt hold.

Heroppe vier bygda idag heldigvis et ganske enestående kulturminne, et anlegg fra dels den tidlige gotiske tid av mellomalderen (Pilgrimsherbberget, dels fra senromansantiet, bygd kring ett tun, som idag er av høy malerisk, ja av betagende virkning. Blir derfor en slik vedtatt nedrivning overkatt må vedtaket kalles hververk, eller om man

bygd på og blitt større spiller her liten rolle, da den oprinnelige løve ligger inni og lett kan sig restaureres frem igjen ved å ta bort tilbygget.

Det er sagt at løven holder på å ramle sammen, så det ikke lønner sig å reparere den. For å få vedtatt rasering bygges fram ting som er helt striklige. Hvorved de som har avgjørelsen i sin hånd føres bak lyset. Den gamle løve er ikke felleferdig, men et meget solid sammenheng. Jeg kan garantere, at med utvilsomme påkøstninger vil den stå på stå i mange hundre år uten å crangle ned, som framført, det samme om vognhuset. Hvorfor skal så anlegget av et funksjonsløst moderne malerikunnet absolutt skje til furetrengsel for bevaringen av bygda enestående kulturminne, når det på samme eiendommen er mer enn plass nok til både ett og flere nye funksjonsløse? Det finnes byggeplasser deroppe, som Stenersensamlingen er langt bedre tjent med enn den vedtatte. Det er ganske ubegripelig at en samling av hypermoderne malerikunnet skal klimes kløss inn på Akerdalens mange hundre år gamle fortidsminne, så de gjemmes skjemma hverandre. Det medfølgende kart viser at malerisamlingen kan legges på to forskjellige og langt bedre plasser (2 altern.) uten at

Munch - Stenersen - Nordre Skøyen.

Brevet til konservator Holland.

Hr. arkitekt F. Holland,

Jeg har ikke set gamle Schjøn gaard eller husker den ikke. Det vil interessere mig at se den naar jeg blir bedre, da jeg er syg. — Jeg har aldrig ud-talt at jeg er enig i valget. Jeg synes der må være andre steder at finde for «Aker Munch». Det glæder mig at barnet kalles med det rette navn, da det jo aldeles ikke er et «Munch-museum».

18—2—39.

Deres ærbødige
EDVARD MUNCH.

Miljøets innflytelse.

(Utdrag av et foredrag).

Dette er for oss viktige iakttagelser. De viser oss direkte hjemmets, miljøets betydning. Det er på en måte et lyspunkt fordi det nå tross alt er så meget lettere å rette på miljøfor-

Langs Flyktingeruta—del 2

Tekst: Bjørn Lilleeng

Det er blitt juni og nok en gang skal hunden Candice og jeg ta turen tilbake i historien. Flyktingeruta ble innviet 9.juni 1995 i forbindelse med 50-årsminnet for frigjøringen. Dette er nå en 12 mil lang tursti som starter ved Skullerudstua og ender ved Skjølåen og Norske grenselosers museum. Under krigen ble omtrent 250 personer ledet i sikkerhet til Sverige langs denne ruta, og vel så ofte ble den benyttet av Milorgmannskap i kureraktivitet.

De bragte med seg svært viktige og hemmelige dokumenter. Det er utrolig å tenke på at kurerene bare brukte to dager på turen til Sverige. Selv hadde jeg brukt en lang dag på de 35 km fra Skullerud til Enebakk kirke.

Nå hadde jeg lyst til å prøve turen videre. 3 km øst for Enebakk kirke ligger en solid hindring: Øyeren. Ikke så fristende å følge i kurérenes fotspor. De tok rett og slett og tjuvlånte robåter for å komme over. Den gode saken var overordnet trivielle hensyn.

Jeg velger i stedet å starte fra Enebakkneset på østsiden av Øyeren. Bilen parkeres ved Kiwibutikken, og rett bak butikken fortsetter flyktingeruta østover. Ruta er stort sett lett å følge, siden den er merket med blå trekkanter. Selv om været er fint, møter vi ingen andre der vi går. Vi passerer Orloktjern, og jeg ser meg ut en plass jeg kan ta en dukkert på tilbakeveien. Idet jeg nærmer meg Sollia, som var hemmelig mottakssentral for våpen, sprengstoff og radiosendere under krigen, går tankene tilbake til dem som gikk på de samme stiene for 70 år siden. Hvilket press det må ha vært å vite at rundt neste

sving kunne det vente et bakhold. Det måtte være umulig å vite om tyskerne hadde avslørt mottakssentralen.

I dag er Sollia et fint sted å ta en rast, selv om gården er i privat eie. Fortsatt er det 7 mil igjen til Sverige, og det hadde ikke jeg lagt opp til. Hunden og jeg spiser nisten vår, og går et stykke til før vi snur og tar turen tilbake. Et bad i Orloktjern er en perfekt avslutning på turen.

Til sikkerheten i Sverige

Den 16. september 1944 foretok tyskerne en razzia i Østmarka med flere tusen mann. De overrumplet og skjøt to milorgsoldater utenfor en hytte ved Bønnebete. Og i februar 1945 skjedde det en opprulling som førte til at sju milorgsoldater ble arrestert og seinere henrettet. Men langs «vår» flyktingerute skjedde det lite dramatisk.

For landet som helhet var situasjonen en annen. Totalt flyktet omkring 50.000 mennesker til Sverige. Trafikken kostet 200 mennesker livet, og av disse var det omtrent

30 loser. Allerede i 1940 begynte folk å flykte til Sverige. Og flyktningestrømmen økte etter hvert som kontroll, sensur og forordninger ble mer og mer gjeldene. Det var ikke bare motstandsfolk som flyktet, de nærmeste pårørende til folk som hadde flyktet dro også. De kunne bli arrestert og torturert dersom de ble igjen i Norge.

Dette gjaldt også andre grupper, som for eksempel tyskere og andre utlendinger som hadde flyktet til Norge fra nazismen før 1940. Også ungdommer i Norge, innkalt til arbeidstjeneste for tyskerne, utgjorde etter hvert en stadig større del av flyktningestrømmen.

Englandsfarten ble i løpet av 1942 så farlig at det å flykte til Sverige ble det eneste alternativet. Og etter at tyskerne i november 1942 intensiverte jakten på norske jøder, ble denne gruppen også en del av flyktningemassen. En regner med at omtrent 1000 jøder ble bragt i trygghet til Sverige

Eidskog og Grenselosmuseet

Egentlig hadde jeg tenkt å pakke teltet og følge hele ruta til Sverige. Den enkle varianten er å kjøre til Eidskog, til Skjølåsen der Grenselosmuseet befinner seg. Sammen med kona velger jeg den enkle versjonen denne gangen og ankommer museet i nydelig sommervær. Museet ble opprettet i 1994 og befinner seg i gamle Skjølåbråten skole. Gjennom museets samlinger av gjenstander, dokumenter og fotografier får vi et levende og realistisk bilde av flyktningenes 12 mil lange mars mot friheten.

Noe som gjør turen hit ekstra interessant er at Sootkanalen, Norges eldste sluseanlegg fra 1849, befinner

seg rett i nærheten. I elva Skjøåa ble det bygd 16 sluser, og anlegget ble brukt til fløting av tømmer, slik at sagbrukene kunne forsynes med tømmer fra kanalen helt fram til 1932.

Pårørende til motstandsfolk i flukt fra arrestasjon og tortur

Flyktningeruta øst for Øyeren er merket med blå trekkanter

Sollia—fra mottakssentral under krigen til rasteplass nå

Bokanmeldelse: Boligvisjoner av Jon Guttu

Tekst: Knut Helge Midtbø

I Østensjø historielag har vi to ganger hatt foredrag av arkitekt og forsker Jon Guttu. I 2009 snakket han om: Drabantbyen – Hva var idealene? Hva ble realisert? I 2012 samarbeidet vi med Deichmanske bibliotek på Bøler om et nytt møte med Jon Guttu. Nå var tittelen: Høyhusets vekst og fall i norsk boligbygging.

Det var ikke tilfeldig at vi valgte Bøler og Bøler bibliotek som møtested når tema var høyhus. Bøler er kjent for sine tre prisbelønte høyhus fra seint 50-tall. Arkitekt Jens Selmers flotte serie med fargebilder fra bygginga finnes i samlinga til Østensjø lokalhistoriske bilder. Tove Nilsens kjente drabantby-trilogi (teller fire bind) basert på hennes oppvekst i den midtre av disse tre blokkene har knyttet ordet drabantby og Bøler nært sammen.

I boka til Guttu får vi en grundig gjennomgang av utviklingen i Norge etter krigen. Forfatteren legger særlig vekt på arkitektur og planlegging. Han ser også dette i sammenheng med de rammene som politikerne satte, og de begrensningene som den økonomiske utviklingen ga.

Interessant for oss amatørhistorikere er de ti eksemplene på forbilder som han trekker fram og diskuterer. Inspirasjonen til de tre høyhusene på Bøler er først ut i boka – det var ingen annen enn Le Courbusieres berømte Marseilles-blokk fra slutten av 40-tallet som sto modell. Arkitekter over hele Europa lot seg inspirere av denne blokka, og de tok inspirasjonen med seg hjem. Det var voldsomme ambisjoner i arkitektmiljøene på den tiden. Ved å bygge høyt og gjennomtenkt skulle nå menneskenes bolig forbedres radikalt.

På Bøler er det elementer som er lette å kjenne igjen fra forbildet. Blokkene her har heiser som bare stopper i hver tredje etasje. Leilighetene går over flere plan, akkurat som i Marseilles. Jeg tror at blokkene på Bøler er vel så vellykkete som det berømte forbildet. Den slankere bygningskroppen på Bølerblokkene kombinert med vinduer mot vest er ulik en dypere og mørkere bygning i Marseilles. Når det også er fantastisk utsikt mot vest forklarer nok dette hvorfor leilighetene her har vært populære boliger.

I boka trekker forfatteren også fram en rekke andre boligvisjoner som eksempel atriumhus, drabantbyplaner og økologiske prosjekter. Mot slutten av boka får vi presentert utbyggingsplanen for Brenna-feltet sør i Oslo. Her ble plasseringen av hus og veier tilpasset terrenget. Men, nå var det ikke tider for å styre særlig mye mer enn det. Valg av hus om ikke plassering ble overlatt til hver og en. Forfatteren skriver at byggeskikken i området

som et resultat av dette av og til nærmer seg det komiske.

Den politiske viljen bak dagens boligbygging legger lite vekt på løsninger der boligene tilpasser seg en helhet. Det er nok en lang utvikling fra de store visjonene og den viljen til den styring som preget arkitekter som Frode Rinnan etter krigen til markedsstyrt byplanlegging slik den drives i dag.

Dette ble en liten omtale av boka med noen litterære sidesprang. Jeg følte meg klokere etter å ha lest den. Løp og kjøp!

Jon Guttu, Boligvisjoner, Forlaget Press 2011

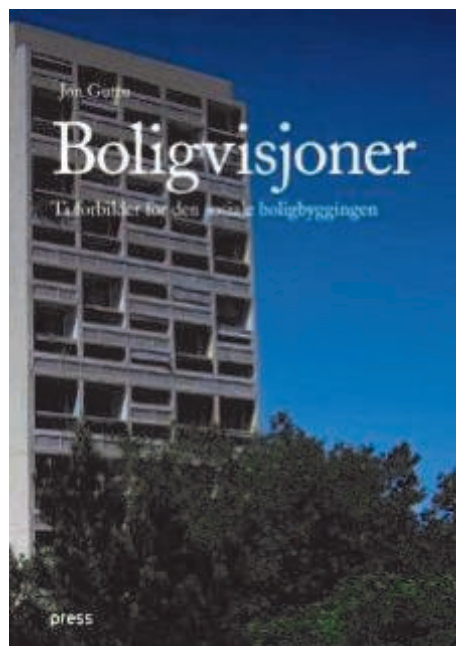
De fire drabantbybøkene til Tove Nilsen er:

Skyskraperengler – roman ([1982](#))

Skyskrapersommer – roman ([1996](#))

G for Georg – roman ([1997](#))

Nede i himmelen – roman ([2010](#))

Fotnoter og kilder til "Mesterspionen fra Damfaret"

¹ «Spion» eller «Spy» er en term som blir brukt av journalister og historikere, men aldri av sovjetiske/russiske agenter. «Etterretningsoffiser» eller «agent» blir gjerne brukt. Denne anmerkning finner man ofte som fotnote i russiske kilder på engelsk/norsk.

²Stavemåten William (Willi, Viljam), Elena (Elli, Elja) og Evelyn (Evelin, Evelina) er brukt ulikt i de enkelte kilder, alt etter om det skrives på norsk, engelsk eller russisk. Der det ikke er direkte sitater er den norske skrivemåte benyttet.

Kilder og takk til bidragsytere:

Samtale med journalist Ståle Hansen, NRK, februar 2012 som forberedelse til TV-program om sovjetisk spionasje i Norge og William Fisher spesielt. Takk til Ståle Hansen for kildetips.

Dolgoplov, Nikolai: «Abel-Fisher», Moskva 2011. Takk til Marianne Lilleeng Walløe for oversettelse av aktuelle sider i boka fra Godlia-tiden. Sammendrag av boka på engelsk (og russisk) fra The Spy - Who Was Abel, ProQuest Russian Life 53, 4. Formidlet av journalist Ståle Hansen, NRK.

Takk til journalist Kjell Persen (TV2), august/september 2013, for tilgang til den russiske boka om «Abel-Fisher» og for nyttige kildetips.

Fotnoter til "Bolighøyhusets vekst og fall"

- 1) Bibelen eller Den Hellige Skrift s. 10 Det norske bibelselskaps forlag. Oslo 1962
- 2) http://en.wikipedia.org/wiki/Louis_Sullivan
- 3) http://fr.wikipedia.org/wiki/Plan_Voisin Abrahamsen, Helge (1950): "Cité Le Corbusier", Marseille 4) *Byggekunst* 1950 Tillegget s. 29. Schjødt, Liv (1949) 5) "Byen på høykant" *Bonytt* 1949:130 Samme kilder
- 6) Usignert (1954): "Tilsynsrådets uttalelse" *Byggekunst* 1954:173 "Tilsynsrådet for byens utseende" var byens skjønnhetsråd når det gjaldt arkitektur.
- 7) Kielland, Jacob Chr. (1956): "Høyhus – Lavhus" *BD-orientering* 1956:1 s.6
- 8) Krag, Preben og Selmer, Jens (1959): "Boligfelter på Bøler" *Byggekunst* 1959:169

9) Cappelen, Per (1962): "Det urbane miljø" *Byggekunst* 1962:57

10) Norberg-Schulz, Chr. (1964): "Høyhus", leder i *Arkitektnytt* 1964:161

11) Norberg-Schulz, Chr. (1963): "Høyhus" *Byggekunst* 1963:115

12) Norberg-Schulz, Chr. (1964)

13) Flere forfattere (1961): "Grünerløkka – fire saneringsforlag" 14) *Byggekunst* Side 185 - 202. Det er tankevekkende at utnyttelsesgraden i høyhusprosjektene ville ligge mellom 1,5 og 2,0, mens den eksisterende bebyggelsen i konkurranseområdet hadde utnyttelsesgrad 2,0.

15) AOK bystyret 1961 sak 311

16) Usignert (1968): "Britiske boliger" *Arkitektnytt* 1968:23

Bull, Grete, Hansen, Thorbjørn og Haug, Ragnhild (1971): "Å bo i drabantby Ammerud II Intervjuundersøkelse 1968/69" NBI Rapport 66, Oslo 1971

16) Jørgensen, Kurt (1973): "Boligprosjektet Pippi – " Notat av 20/11-1973

17) Formannen i juryen var Håkon Mjelva, ihuga funksjonalist og reguleringsarkitekt for boligområdet Ammerud i Oslo noen år tidligere

18) Blokker er revet bl.a. i Sverige, England, USA og Frankrike, men ingen i Norge

19) Som f.eks. Grefsen terrassehus

Østensjø historielag

Leder:	Knut Helge Midtbø
Kasserer:	Knut Helge Midtbø
Sekretær:	Petter Jansen
Styremedlemmer:	Per Ove Dahl, Roger Pihl Kari Ravnaas
Varamedlemmer:	Trond-Eirik Schea, Liv Thorstensen
Valgkomite:	Bjørn Lilleeng, Leif-Dan Birkemoe Arnfinn Aabø

www.histlag.pair.com
histlag@online.no

Østensjø historielag

Postboks 9 Oppsal
0619 Oslo
Giro: 6061 05 18055

Organisasjonsnummer 996 600 467

“Indstilling fra Kristiania og Akers sporveiskomite”

Slik man så for seg sporveissystemet i Oslo i 1919. Det var ikke bare Sarabråten som skulle få trikkeholdeplass, Fornebubanen var tegnet inn med endeholdeplass på Ostøyen!

